

Нічыпарук В. (г. Брэст, БрДУ ім. А.С. Пушкіна)

ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ ЗМЕСТ МОЎНАЙ АДЗІНКІ «КАНОПЛІ»

Каноплі вырошчваліся і шырока прымяняліся практычна ў кожнай сялянскай гаспадарцы. Гэта цяпер каноплі асацыіруюцца з наркотыкамі. Нашы продкі вырошчвалі гэтую культуру з іншай мэтай: з валокнаў канопляў ткалі трывалую тканіну. Дарэчы, вырошчванне лічылася цяжкай працай. Да таго часу, як насенне канопляў ператворыцца ў палатно ці новую кашулю, трэба было прыкласці шмат намаганняў і ведаў па вырошчванні гэтай «капрызнай» культуры. Аднак атрымаць добры ўраджай канопляў было не так проста, і таму вакол гэтага занятку

разгортвалася цэлая сістэма павер'яў і рытуалаў. У час дагляду канопляў традыцыйнае пажаданне «*Данамагай Бог!*» успрымалася як чарадзейны акт, адказваць на які трэба было злоснай лаянкай. Каб засцерагчы каноплі ад асоту, гаспадары на вадохрышчанскую каляду аб'язджалі на качарзе свой гарод. Тое ж самае рабілі тройчы да ўсходу сонца, калі каноплі доўга не ўсходзілі.

У абрадавай і лірычнай паэзіі каноплі і іх сеянне ўстойліва сімвалізуюць дзяўчыну і яе гатоўнасць да любоўных і шлюбных дачыненняў.

«Сеяннем» канопляў дзяўчаты гадалі пра жаніхоў у дзень Святога Андрэя. Для гэтага абсыпалі калодзеж семем канопляў і казалі: «*На святога Андрэя // Канпельку сею. // Дай, Божа, знаці, // З кім век векаваці*». Ішлі дадому, не азіраючыся, і клаліся спаць.

У вераваннях палешукоў менавіта ў каноплі бусел прыносіць дзіця. У народнай свядомасці замацавалася сувязь канопляў з валасамі, бо лён і каноплі увасаблялі ў расліннай сімволіцы касу (валасы) і тым самым саму дзяўчыну.

Нездарма валачобная песня, адрасаваная дзяўчыне, называлася «Канпелька», хаця самі каноплі у тэксце непасрэдна не згадваюцца. У часе вясялення, прылятаючы нявесту, уліталі ёй у касу некалькі валаконцаў пянкі — на шчасце. Цікава прыгадаць і тое, што ў старажытных народаў каноплі культываваліся найперш у знакавых, сімвалічных мэтах, а іх утылітарнае выкарыстанне пачалося значна пазней.

Вырошчванне канопляў было вельмі цяжкай працай. Таму нездарма вусна-паэтычная творчасць нашых продкаў параўноўвала іх вырошчванне з «жыццёвымі мукамі». У той жа час той, хто меў вопыт вырошчвання канопляў, лічыўся добрым гаспадаром. Цяжкасці пры вырошчванні выпрацавалі ў народнай свядомасці цэлы шэраг прыкмет, забарон і перасцярог:

Сеяць канолі трэба было ўпотаі ад усіх, рانیцай, не звяртаючы ўвагі на прывітання аднавяскоўцаў.

Лічылася, што з каноплі, пасеянай жаночай рукой, атрымаюцца больш якасныя валокны, а значыць, і тканіна.

Цяжарнай жанчыне ў якасці абярэгу ў пояс зашывалі «дзікія» каноплі.

Пільна сачылі за тым, каб пупавіна народжанага дзіцяці была перавязана ніткамі з жаночай каноплі, каб дзіця пазней не стала бясплодным.

Звычайна, калі наведвалі парадзіху, неслі пасму каноплей, клалі яе побач з нованароджаным і загадвалі: «Каб хлопчык быў вусатым, а дзяўчынка валасата».

Пры першым пострыгу ў год дзяўчынку саджалі на каноплі, якія потым аддавалі бабуцы-павітусе ў якасці ўзнагароды (заахвочвання).

Калі дзіця доўгі час не пачынала хадзіць, яго вялі на каноплянае поле, саджалі на зямлю і сеялі паміж ног каноплянае насенне. На Віцебшчыне казалі: «Калі тое насенне прарасце, дзіця пачне хадзіць самастойна, калі ж не — застанеўца седаком».

Пасцель хворага на ноч абсыпалі насеннем каноплі, а рانیцай выкідвалі на двор, каб птушкі здзяўблі насенне і знеслі хваробу ў «чужыя краіны».

Вядома, што гэта не ўсе прыкметы, звязаныя з сімвалікай слова каноплі, таму што іх вялікая колькасць і ўсе не пералічыць. Акрамя прыкмет і павер'яў, існуюць загадкі пра каноплі: *Косці на лагу, шкура на таргу, а галава ў клеці* (Каноплі); *Галаву з'ядзім, шкуру прададзім, косці выкінем — іх нават і сабакі не ядуць* (Каноплі); *Прыйдзе восень — купім лося, мяса паядзім, кожу прададзім* (Каноплі); *Ногі на гародзе, сярэдзіна ў вадзе, а галава ў клеці* (Каноплі); *Стаіць кіёчкі, на тых кіёчках вісяць нітачкі* (Каноплі); *Стаіць Хадосця, растрапаўшы*

валосця (Каноплі); *Летам ялушка, а зімой цялушка* (Каноплі); *Не ель, не сасна, карове сястра* (Каноплі) [2, с. 71–72]

І на нашы канпелькі прыляццяць верабелькі – ‘і мы спатрэбімся, і нам калі-небудзь пашанцуе, прыйдзе ўдача’ [1, с. 227].

У слоўніках падаюцца розныя дэфініцыі з каранем «каноплі». У тлумачальных слоўніках беларускай і рускай мовы пададзены наступныя адзінкі: *каноплі, канпель* ‘высокая травяністая расліна сямейства каноплёвых, са сцёблаў якой вырабляюць пянюку, а з сямян – алей, а таксама семя гэтай расліны’; *канпелька* ‘народная назва некаторых відаў лугавых траў (дрыжніку, кураслепу і інш.)’; *канаплянік* ‘сцёблы канопляў без насення, канапляная салом’; ‘участак зямлі, засеяны каноплямі’ ‘верабей’ (абл.).

Семантыка слова каноплі выразна акрэсліваецца і размяжоўваецца ў фразеалагізмах:

Выскокваць (выскачыць), з’яўляцца (з’явіцца) як *Піліп з канпель*. ‘зусім нечакана, знянацку’, сінонім – як *чорт з табакеркі*: *Прыляцеў матачыклам сын Лёня. Нібы дзе падпільноўваў за плотам, калі ўсе раз’едуцца і выскачыў як Піліп з канпель*.

Вельмі цікавая этымалогія гэтага фразеалагізма як *Піліп з канпель*. Ён запазычаны з польскай мовы. Часам узнікненне фразеалагізма звязваюць, услед за П. Шпілеўскім, з легендай: аднойчы на сейміку магната Радзівіла нечакана і недарэчна выказаўся шляхціц Піліп з Канпель (так называўся засценак на Чэрвеншчыне) і быў востра абсмеяны. Больш пераканальна варты лічыць наступнае меркаванне. У польскай мове слова *fillip* і сёння – другая, народная назва зайца. Выраз склаўся ў асяроддзі паляўнічых, якія не раз бачылі ў часе палявання, як, забегшы ў каноплі ў перыяд іх цвіцення, заяц-піліп не вытрымаў іх цяжкага, дурманнага, ап’яняльнага паху і стрымгалоў выскокваў адтуль. Забыццё першапачатковай вобразнасці прывяло да пераасэнсавання слова *piłin*, якое нярэдка ўспрымаецца як уласнае імя і беспадстаўна пішацца з вялікай літары. І ў тлумачальным слоўніку беларускай мовы чытаем: як *Піліп з канпель*. Узнікшы яе параўнальны зварот, выраз ужываецца з абавязковым прыфразеалагічным словам *выскачыць*, у якім адначасова суіснуюць два значэнні: «выбегчы» і «недарэчна ўмяшацца ў што-небудзь» [3, с. 158].

Слова каноплі існуе таксама і ў дыялектнай мове з рознымі лексічнымі значэннямі. Назавём наступныя дыялектныя словы:

Каноплі, каноплі, калапні. *Толькі мн. 1. Семя канпель. Мы сеялі каноплі. Грыкені Вільн. Мала сеялі канопляў. Гемзы Шальч. С канопліма варылі кашу. Бахшты Іўе. Бонды запраўлялі калапнямі. Жодзішкі Сморг. 2. Траста, валакно з канпель. Каноплі, ці канопле, вырастаюць грубыя, у ламачку ламаюць, а ў цярніку пераціраюць начысто. Баброўнікі Гарад. 3 канопляў вярхоўкі ната моцныя. Гемзы Шальч.*

Каноплік. м. Даматканая шэрая тканіна. *Каноплік ткалі з пакуцця. Парэчка Гродз.*

Канопны. прым. Канапляны. *Да капусты дадаецца канопны алей. Мсцібава Ваўк. Канопна клоча было. Вострава Маст [4, с. 397].*

Літаратура

1. Аксамітаў, А. Прыказкі і прымаўкі : тлумачальны слоўнік беларускіх прыказак і прымавак з архіваў, кафедральных збораў, рэд. выд. XIX і XX ст.ст. / А. Аксамітаў. – 2-е выд., дапрац. – Мінск : Бел. навука, 2000. – 320 с.
2. Загалькі. Беларуская народная творчасць / склад. М.Я. Грынблат [і інш.]; рэд. А.С. Фядосік. – 2-е выд. – Мінск : Бел. навука, 2004. – 363 с.

3. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. / І.Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993.
4. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / уклад. Ю.Ф. Мацкевіч [і інш.]; рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск : Навука і тэхніка, 1979–1984.